

Ольга ШЛЕМКО

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ТЕАТР У КРАКОВІ

Цього року виповнюється 125 літ від дня народження Гната Хоткевича (1877–1938), знакової для України постаті – визначного письменника, драматурга, літературознавця, режисера, театрознавця, композитора, музикознавця, бандуриста, фольклориста, етнографа, культурно-громадського діяча, репресованого і страченого комуністичним режимом. А втім, це далеко не повний перелік сфер творчої діяльності цього надзвичайно енергійного і універсально обдарованого митця, до речі, інженера-технолога за освітою. Вражають здобутки Г. Хоткевича на ниві театрального мистецтва: заснування першого в Україні Харківського робітничого театру, унікального Гуцульського театру в Галичині, видання фундаментальних наукових праць “Театр 1848 року”, “Народний і середньовічний театр в Галичині” тощо. Чимало творів письменника досі невидані, а деякі вважаються втраченими. Однак якщо ім’я Г. Хоткевича та його творчість знають не лише в Україні, а й за її межами, то ім’я його сподвижника Олекси Ремеза (1882–1960), літератора, актора театру Товариства “Руська бесіда”, режисера й директора Гуцульського театру, а в радянський час – актора й режисера одеських театрів, майже невідоме. Доля поєднала Г. Хоткевича і О. Ремеза в Гуцульському театрі, про тріумфальні гастролі якого в давній польській столиці Кракові йдеться у запропонованій статті, присвяченій пам’яті цих двох непересічних митців.

Долаючи байдужість і скептицизм галицької інтелігенції, упереджене ставлення частини місцевого населення, спротив духовенства та австрійсько-польської влади, Г. Хоткевич створює в 1910 р. у гірському селі Красноїллі (тепер – село Красноїлів Верховинського району Івано-Франківської обл.) Гуцульський театр, куди набирає сповнену сил і енергії талановиту молодь і ставить перед нею неймовірне завдання: підкорити своїм самобутнім мистецтвом світ. Першою вершиною на шляху до цієї майже фантастичної мети стала давня польська столиця Краків, де гуцули здобули шалений успіх і заслужене визнання. Г. Хоткевич сподівався також вивезти Гуцульський театр до Чехії та Росії. Справді, Всеслов’янський конгрес у Празі запрошував Гуцульський театр до себе на гастролі, обіцяючи надати фінансову допомогу, а для виступів – сцену славнозвісного Національного театру в Празі.

Про стрімке зростання популярності Гуцульського театру свідчить той факт, що вже через рік після свого утворення за інтенсивністю гастрольної діяльності він посів серед українських театрів Галичини друге місце (після професіонального театру Товариства “Руська бе-

сіда”), що є по суті унікальним явищем, яке вимагає наукового осмислення.

Феномен Гуцульського театру чи не найяскравіше проявився під час краківських гастролей. У березні 1911 р. гуцульські актори вирушили у свою першу і надзвичайно відповідальну гастрольну подорож по Галичині, що вимагало від них мобілізації всіх духовних і фізичних сил та чіткої організаційної роботи. Оскільки Г. Хоткевич через свою завантаженість літературною роботою та у зв’язку з сімейними обставинами не зміг поїхати разом з театром, то він підшукав для цього відповідну людину – політичного емігранта з Наддніпрянської України Олексу Ремеза, якого переслідував царський режим за участь у революційних подіях 1905 р. О. Ремез уже мав досвід роботи в театрі Товариства “Руська бесіда” і радо погодився стати директором і режисером Гуцульського театру.

Гастрольний маршрут до Кракова пролягав через Косів, Надвірну, Калуш, Долину, Болахів, Стрий, Старий Самбір, Доброміль та інші міста й містечка Галичини. Несподівано у м. Сяноку Гуцульському театрові вперше було заборонено показувати виставу “Верховинці”. На категоричну відмову сяноцького старости не вплинуло й те, що автором п’єси був відомий польський письменник Ю. Коженевський. Такі дії старости викликали обурення в сяноцьких поляків. Актор П. Шекерик-Доників, один із виконавців заголовної ролі Антона Ревізорчука у виставі “Верховинці”, знаний згодом як етнограф, фольклорист, письменник-самоук, війт с. Жаб’є, посол польського сейму, згадує, що “багато поляків виріжело наш театр на станцію, перепрошуючі наших аматорів за неприправне поведіння старости” [1].

Автор п’єси “Karpassu górale” (“Карпатські верховинці”) – польський письменник Юзеф Коженевський (1797–1863) був добре обізнаний із життям та культурою українців. Він народився під Бродами (у с. Смільне, що тепер у складі Бродів) і значну частину свого життя провів у Галичині та Наддніпрянській Україні, зокрема в Харкові. До написання у 1840 р. драми “Karpassu górale” для Ю. Коженевського, тодішнього директора російської гімназії в Харкові стало його відвідання Гуцульщини. У своїй російськомовній статті “О гуцулах”, що була своєрідним вступом до російського перекладу згаданої п’єси, письменник описує красу карпатської природи, особливості життя, побуту, мови та характеру гуцулів. Виникнення опришківського руху він пояснює не схильністю гуцулів до розбою, як стверджували деякі його сучасники, а особливим складом характеру гуцула, який не бажав миритися з образою і приниженням власної честі й гідності [2]. В основу драми “Karpassu górale” Ю. Коженевський поклав свідчення

очевидців тих подій та народні перекази про історичну постать відомого ватажка опришків Антона Ревізорчука, який діяв на Гуцульщині у 20-х роках XIX ст. і по суті був сучасником драматурга.

Помітні певні паралелі між драмою “Верховинці” Ю. Коженювського та відомою трагедією Ф. Шіллера “Розбійники”, хоча польський драматург, безперечно, не міг би дозволити собі так сміливо, як його великий німецький попередник, написати на титульній сторінці своєї драми “На тиранів!”, і не лише через цензурні перешкоди, а насамперед тому, що за своїм ідейним спрямуванням і напруженою дією драма “не дотягувала” до такого зухвалого політичного гасла. Девізом драми Ю. Коженювського швидше могли б стати слова Карла Моора: “Моє ремесло – відплата, помста – мій промисел”.

Хоча в афішах Гуцульського театру значилась вистава “Верховинці” Ю. Коженювського, насправді ж грали здійснену Г. Хоткевичем переробку цієї п’єси (під назвою “Антін Ревізорчук”). Тож можна хіба що поспівчувати тим полякам, які приходили на виставу під час її показу в кінці березня 1911 р. у Бохні з примірником п’єси Ю. Коженювського “Карассу górale”, щоб у такий спосіб краще зрозуміти, що відбувалося на сцені. Ця підміна назви викликана тим, що п’єсу Ю. Коженювського під назвою “Верховинці” в перекладі К. Климковича вже було дозволило львівське цензурне відомство в 1864 р. до постановки театрові товариства “Руська бесіда”. Натомість для постановки цієї п’єси під назвою “Антін Ревізорчук” потрібно було добиватись дозволу цензури, що вимагало часу і не виключало можливості її заборони.

У переробці та постановці Г. Хоткевича драма набула реалістичного звучання, сценічності, національного колориту, а також антиавстрійського спрямування. Особлива заслуга наддніпрянця Г. Хоткевича в тому, що він сам досить швидко зумів вивчити гуцульську говірку і вперше з усіх відомих авторів перекладів та переробок драми “Карассу górale” Ю. Коженювського дав можливість її героям заговорити своєю рідною мовою, виплеканою протягом тисячоліть, що надало п’єсі нового звучання.

У драмі “Верховинці” яскраво відбилась трагедія людини високого духу, яка відмовилась коритись і стала на прохання обставинами, здолати які їй було не під силу. Навіть на початку XX ст. серед гуцулів не згасла пам’ять про ватажка опришків Антона Ревізорчука, а місцеві мешканці показали Г. Хоткевичу місце, де колись “зробив собі “зимовник”, місце, де він зупинявся “остугву потужити”, аби врятуватися” [3].

Гуцульських артистів у Кракові на залізничному вокзалі зустріла делегація українців на чолі з відомим письменником, професором Краківського університету Бог-

*На світлині – трупа Гуцульського театру під час гастролей у Кракові 1911 р.
У середньому ряді третій зліва – О. Ремез.*

даном Лепким, який виступив перед гуцулами з промовою, а відтак запросив артистів до читальні “Просвіти”, показав їхнє помешкання і своїм коштом замовив для них обід. Протягом усього часу перебування у Кракові гуцульські артисти відчували опіку Б. Лепкого і своєю поведінкою намагалися віддячити йому.

Директорові Гуцульського театру О. Ремезові та письменникові Б. Лепкому, очевидно, було цікаво поговорити, згадати про своє перебування на Гуцульщині, оскільки О. Ремез якийсь час проживав і працював у буковинських Розтоках, а Б. Лепкий навіть написав цикл творів “У Розтоках” під враженням неодноразового відвідування галицьких Розтік, розташованих обабіч бурхливої гірської ріки Черемош. Знайомі були з Б. Лепким також Г. Хоткевич та художник Т. Ліпінський, який мешкав у Кракові і створив декорації для кількох вистав Гуцульського театру. Так, Б. Лепкий у своїй передмові до другого видання “Історії України-Русі” М. Аркаса згадує про прибуття до Закопаного під Краковом групи “довіrenих людей, письменників та артистів”, серед яких, окрім нього самого, були, зокрема, Г. Хоткевич і Т. Ліпінський, які зібралися тут з приводу видання згаданої праці М. Аркаса [4].

Першими гідно оцінили гуцульських артистів – переважно вродливих легінів, – учениці якогось інституту, що розміщувався поверхом вище в тому ж будинку, де мешкали гуцули. Як згадує П. Шекерик-Доників, – польські панночки “(...) ни давали нам спокою, викрикуючі до нас – “Пенкне гурале”. Ми їм поеснили, шо ми є Гуцули, а не Гуралі. Уни нами захоплені були. До вечера, того самого дня, ми зробили межи нами а ними почту нитками и вели оживлену кореспонденцію. Ті учениці перші у Кракові нам

На світліні – притміщення готелю Саський у Кракові (сучасний вигляд)

признали, що наші стріи-убира гарнішця є від гуралської” [5]. От вам і “безграмотні” гуцули, які листуються по-польськи. Дуже скоро не лише ці милі панянки, але й багато інших поляків переконалися, що перед ними справді не польські гуралі, а таки українські гуцули.

Наступного дня після приїзду до Кракова, у неділю, гуцули вирушили зранку на екскурсію до Вавелю та інших історико-культурних місць. Барвисті стріи артистів викликали захоплення в поляків, які з зацікавленістю розпитували прибульців про Гуцульщину. З’ява на вулицях Кракова гуцульських артистів була найкращою рекламою для їхнього театру, сприяла формуванню глядацьких сподівань. Ця перша зустріч з потенційним глядачем була своєрідною прелюдією до вистави Гуцульського театру, першим живим контактом.

Цікава історія трапилась у Кракові з директором Гуцульського театру О. Ремезом, який не без іронії згадує, як о восьмій годині ранку розбудили його двоє старших акторів і заявили: “Ниньки рано ми всі зібрали-смо-си та й мали бесіду про Вас, що ось підемо оглядати місто, а хто запитає нас: “Хто ваш керівник?” – А нам не гоже буде вказати на Вас, бо на Вас дуже пошарпані штани. То ми всі ухвалили-смо купити Вам за рахунок каси “поредні штани”. Отож просимо, ходім купимо. І повели мене до крамниці і купили мені “поредні штани” за сорок корон. І під час екскурсії, – зазначає О. Ремез, – я гордо виступав на чолі колективу в нових штанах і не менш гордо споглядали мене любі товариші-гуцули” [6].

Краків на початку ХХ ст. залишався важливим культурно-науковим центром провінції Австро-Угорської монархії під довгою назвою – Королівство Галиції і Лодомерії з великим князівством Краківським і князівством Освен-

цімським та Заторським. На відміну від адміністративного центру краю – Львова, де містився крайовий сейм і цісарське намісництво, а польсько-українське протистояння сягало крайнього напруження, у Кракові панувало відносне затишшя. Водночас саме у Кракові в тиші розкішних кабінетів місцевої професури, вчених, політиків розробляли проекти відновлення та розвитку незалежної польської держави, до складу якої мали увійти споконвічні українські землі Галичини, а українське населення підлягало поступовій польській асиміляції.

Про успішне втілення таких антиукраїнських проєктів у відновленій Польській Республіці свідчать, зокрема й пізніші утиски українських театральних труп з боку влади. Так, у 30-х рр. ХХ ст. було заборонено вистави відродженого у с. Краснолілі Гуцульського театру, і він змушений був припинити своє існування; в Косові безпідставно заборонили прем’єру оперети Я. Барнича “Гуцулка Ксеня”, яку здійснив Театр ім. Котляревського. За свідченням постановника цієї оперети В. Блавацького, косівський староста заявив, “що не дозволить ставити в Косові, серці Гуцульщини, “Гуцулку Ксеню”, бо “... Гуцули – це польське (!)

плем’я і їх не вільно показувати на підмостках українського театру (...).” При цьому староста проігнорував наявність дозволу цензурного відомства та особисте прохання відомого польського режисера, директора Варшавського “Народного театру” Зельверовича, який відпочивав тоді у Косові [7].

Однак повернемося до Кракова у час приїзду туди Гуцульського театру. Загалом польська преса досить прихильно поставилась до виступів гуцульських артистів. За кілька днів до їхнього прибуття газета “Nowa Reforma” сповістила, що вистава “Karassu górale” (“Верховинці”) Ю. Коженювського відбудеться 27 і 28 березня в залі готелю Саський (вул. Св. Яна). “Тож на сцені з’являться нащадки героїв драми, які відчувають її найкраще, найщиріше, а зіграють так, як самі розуміють”. Газета вбачала у народженні такої вистави “надзвичайно цікавий експеримент у діяльності народного театру” [8].

Газета “Iustrowany Kurier Codzienny” повідомляла, що заплановані два виступи Гуцульського театру є для краківського глядача незвичним видовищем, особливо “оригінальні гуцульські танці “Гуцулка” і “Аркан” (розбійницький), сповнені темпераменту “синів гір”, співи, барвистий одяг (...)” [9].

Суперечливою є інформація щодо терміну перебування гуцулів у Кракові та кількості показаних ними вистав. Якщо за повідомленнями преси Гуцульський театр показав у Кракові дві вистави, то за спогадами П. Шекерика-Доникова їх було аж чотири. Аналіз різноманітних джерел дає підстави вважати найвірогіднішою датою приїзду гуцульських артистів до Кракова 25 березня 1911 р., що припадає на суботу. Наступний день, неділя, був (як уже сказано вище) присвячений екскурсії по місту та оглядові визначних пам’яток історії й культури. З повідомлення у вечірньому

випуску газети “Czas” (27.03.1911) довідуємось, що перший показ вистави Гуцульського театру відбувся в понеділок 27 березня о десятій годині ранку в залі готелю Саський. “Попит на квитки великий” [10].

Газета “Głos Narodu” (27.03.1911) повідомляла, що “актори, нащадки героїв п’єси, походять з тих самих околиць, які описав Коженювський, зіграють впевнено, оскільки відчують їхнє давнє життя. Їхня гра, яку показували по всій Галичині, сповнена надзвичайно оригінального темпераменту і природности, викликає всюди симпатії й успіх, які, напевно, і в Кракові їх не полишать” [11].

У ранковому випуску газети “Nowa Reforma” (28.03.1911) повідомлялось, що гуцульська вистава відбудеться в залі готелю Саський о сьомій годині вечора [12]. У вечірньому випуску газети “Nowa Reforma” того ж дня невідомий рецензент стверджував, що “розтягнутість, сентименталізм і брак реалізму, притаманні цьому творові, невідповідно вибраному для трупи, зменшує етнографічну вартісність вистави. Автентичні гуцули в ролях сентиментальних “Raubritter’ів” не могли почуватися добре, оскільки сентименталізм, до того ж такий сльозливий, є цілковито чужий для їхньої простої та широкої натури. Однак актори успішно здолали труднощі, які створив для них автор. Довгі тиради й монологи виголошували добре та інтелігентно. Масові сцени також були вдалимими”. Проте найбільше подивували гуцульські актори “своїми танцями, перенесеними живцем на краківську сцену із зеленої полонини, які відзначались щирістю і оригінальністю”. Декорації, які створив Г. Хоткевич, нагадували “шекспірівські”, а ось режисура була “недостатньо вимоглива, внаслідок чого страшно довгі паузи між нескінченною кількістю картин, повільний темп гри і надмірна тривалість вистави” [13].

Насправді ж Г. Хоткевич і так, наскільки це було можливо, скоротив окремі сцени, поліпшив композиційну цілісність драми і надав їй більшого динамізму. Хоча рецензент не помітив цього, мусимо все-таки відзначити високий професіоналізм рецензента (явище на той час рідкісне), який фактично в кількох реченнях проаналізував п’єсу і основні компоненти вистави. До того ж “Nowa Reforma” порівняно з іншими польськими газетами приділила Гуцульському театрові найбільше уваги, вмістивши інформацію у трьох номерах.

“Коженювський, пишучи свою п’єсу, – зазначалося в газеті “Głos Narodu” за 31.03.1911 р., – напевно, не припускав, що з того середовища гуцулів, з якого він черпав натхнення до написання своєї п’єси, знайдуться виконавці тієї сумної історії Парані й Антона, яка хвилювала їхніх батьків і дідів”. Водночас відзначалося, що “виконання вистави “Karpassu górale” не могло, звичайно, задовольнити вишукану публіку, лише усвідомлення того, що бачать на сцені не загримованих, а справжніх горян, співи і танці яких не завчені, а всмоктані з молоком матері, що той танець і спів зрослися з ними, створювало часом враження, що то не сцена, а гори з-під Красноїлля і Голов (...)”. До того ж “та ілюзія посилювалась тим, що виконавці двох головних ролей – Парані та її нареченого Ревізорчука були, здається, онуками цих історичних постатей”. Рецензент також від-

значив, що з-поміж інших виконавців “вирізняються професійний актор, режисер і директор трупи Олекса Ремез, який виконував роль фельдфебеля, гуцул Іван Генсецький у ролі мандатора і гуцулка (мама Ревізорчука) (Н. Гулейчук – О.Ш.). Загалом, на думку рецензента, “виконання вистави було дуже щире і влучне. Публіки зібралось досить багато” [14].

Відгукнулася на виступи Гуцульського театру і газета “Nowosci Ilustrowane” за 01.04.1911 р., яка до того ж вмістила фотографію гуцульських акторів з О. Ремезом, звідки на нас дивляться одухотворені, інтелігентні, сповнені почуття власної гідності, симпатичні обличчя легінів і дівчат. Газета повідомляла, що “(...) виступають двоє нащадків героя драми Ревізорчука, що врешті один із членів трупи носить оригінальний гуцульський пояс Ревізорчука”. На думку рецензента, “загалом оригінальність і барвистість гуцульських строїв у цілому добра, як на аматорський селянський театр, виконання п’єси, особливо ж сповнені темпераменту гуцульські танці, як, наприклад, танець опришків, забезпечують трупі успіх (...)”. Насамкінець повідомлялось, що зала була “заповнена польською та руською публікою, яка щиро аплодувала симпатичним аматорам” [15].

Краківський глядач мав з чим порівнювати виставу Гуцульського театру, бо, починаючи з 1844 р. і до приїзду гуцульських артистів, драма “Karpassu górale” Ю. Коженювського десятки разів виставлялась на краківській сцені. Тож висока оцінка вистави Гуцульського театру тамтешньою критикою свідчить, що саме сценічна інтерпретація драми Ю. Коженювського, яку здійснив Г. Хоткевич, дозволила виставі засяяти всіма барвами карпатського краю, правдиво відтворити трагічне життя і кохання Антона Ревізорчука, який змушений був дезертирувати з австрійського війська, щоб помститися своїм кривдникам, стати на шлях збройної боротьби з окупаційним режимом і піти за це на страту.

В цілому замітки та рецензії на гастролі Гуцульського театру в Кракові у тогочасних польських газетах, що належали до різних політичних таборів, відзначались неупередженістю, об’єктивністю, професійністю і доброзичливим ставленням до гуцулів. Наприклад, П. Шекерик-Доників згадує, що на знак вдячності “редактор “Вядомостий Ілюстрованих” у Кракові, подарував на пам’ятку одному з наших аматорів, що грав опришка, скрипку” [16].

Львівська газета “Діло”, узагальнюючи підсумки цієї гастрольної подорожі, яка, на думку редакції, “має велике значіння, а по західній Галичині тим більше, бо “гайдамаки” склали іспит зі своєї культури”, висловлювала сподівання, “що наші люди на провінції зрозуміють культурне значіння такої подорожі і допоможуть гуцулам в їх оригінальним і цікавим підприємстві” [17].

Окрилені шаленим успіхом, гуцульські артисти з жалем покидали Краків і вирушали на схід, прагнучи до Великодніх свят встигнути добратися до рідного краю, щоб, набравшись нових сил, продовжити гастрольну подорож. Успішні виступи в Кракові не лише принесли гуцулам моральне задоволення, але й зміцнили фінансове становище театру. П. Шекерик-Доників згадував: “Нас так розрекла-

мувала полска преса у Кракові, що ми, ек поїхали з Кракова знов на схід, то ни треба було навіть нам афішів розвішувати по містах, доста було, ек ми си перейшли по місті. Нас усі лиш питали “панове врацає з Кракова?” – и уже було доста в нас на представленю полскої публіки” [18]. Проте чим далі рухались гуцули на схід, де вже було більше української публіки, тим менші прибутки отримував театр, а тому з Коломиї довелося пішки добиратись до Косова, щоб там на позичені у знайомих гроші найняти фіакри і, як належить справжнім артистам, з гонором прибути до Красноїлля.

Без перебільшення тріумфальні гастролі Гуцульського театру до Кракова та інших міст Галичини засвідчили, що гуцули, блискуче склали свій мистецький і “цивілізаційний” іспит. Своєю майстерною грою та інтелігентною поведінкою артисти довели, що вони є представниками волелюбного народу, який має неповторну, високу культуру. Гуцули пізнавали світ, а світ пізнавав гуцулів.

Величезний успіх Гуцульського театру у Кракові залежав від багатьох чинників, серед яких можна згадати такі: польського глядача насамперед приваблювало ім’я автора драми, визначного польського письменника Ю. Коженювського; вдало організована реклама виступів Гуцульського театру, що проявилось у численних газетних публікаціях та “живій” рекламі гуцульських артистів. Глядачі були заінтриговані тим, що гуцульські актори походили з тих самих місць Гуцульщини, що й герої драми, а виконавці головних ролей Параски й Антона, – як повідомляла преса, – були родичами головного героя драми Антона Ревізорчука; сприяла успіхові режисерська інтерпретація Г. Хоткевича, блискуче акторське виконання ролей, органічна насиченість сценічного дійства автентичними гуцульськими танцями, музикою та співами; допомогло й те, що гуцульські актори сприйняли першу у своєму житті гастрольну подорож як надзвичайно відповідальну місію – репрезентантів рідної Гуцульщини.

Після завершення в червні 1911 р. перших гастролей Гуцульського театру Г. Хоткевич розширив склад трупи до 40 осіб, створив оркестр гуцульських народних інструментів і протягом кількох місяців напруженої праці здійснив постановки трьох власних оригінальних п’єс: “Довбуш”, “Гуцульський рік”, “Непросте”. У цьому ж році до Гуцульського театру вступив майбутній реформатор української сцени Лесь Курбас, який блискуче поєднував тут функції актора, режисера й адміністратора, а також один з чільних засновників мережі товариства “Січ” на Гуцульщині, помічник посла австрійського парламенту Кирила Трильовського – Юра Соломійчук. Австрійсько-польська влада шляхом фальсифікації голосів виборців не допустила його до обрання в 1908 р. послом Галицького сейму. У Кракові художник Т. Ліпінський виготовив до гуцульських вистав декорації, які були доставлені до Косова, звідки театр розпочав свої другі гастролі.

Однак Дирекція поліції у Львові у листі від 28.10.1911 р. повідомила Г. Хоткевича, що Президія ц. к. намісництва своїм рішенням від 25.10.1911 р. № 18180 не задовольнила його прохання щодо показу вистав на “руськїм язичі” у шістнадцяти містах Галичини, в тому числі й у Кракові.

Мотивація Президії ц. к. намісництва щодо заборони вистав була до банальности вбивчо проста – “брак місцевої потреби” [19]. Таким чином австрійсько-польська окупаційна влада взяла на себе право заявити від імени галичан про їхнє небажання дивитись вистави Гуцульського театру. Наперекір усьому Гуцульський театр все ж таки вирушив у свої другі гастролі по Галичині, однак побувати в Кракові йому більше не судилося.

1. Шекерик-Доників П. Перший гуцульський театр опередь войнов // Календар гуцульський на рік 1937. — Варшава, 1936. — С. 104.
2. Korzeniowski J. O Huculach // Karpaccy górale. — Wrocław; Warszawa; Kraków. — 1969. — S. 99–107.
3. Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // Твори в 2 т. — К.: Дніпро, 1966. — Т. 2. — С. 549.
4. Ленкий Б. Передмова до другого видання // Повернення України Богдана Ленкого / Зібрав, упорядкував і видав на правах рукопису Др. Роман Смик. — Чикаго; Соброрна Україна, 1998. — Книга четверта. — С. 228.
5. Шекерик-Доників П. Перший гуцульський театр... — С. 104.
6. Лист О. Панасевича-Ремеза до Ф. Погребенника від 08.05.1959 р. — Музей Гуцульського театру Гната Хоткевича у с. Красноїлля.
7. Блавацький В. Спогади // Ревуцький В. В орбіті світового театру. — Київ; Харків; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць. — 1995. — С. 163.
8. Przedstawienie huculskie w Krakowie // Nowa Reforma. — 1911. — N 138. — 24 mar.
9. Ilustrowany Kurier Codzienny. — 1911. — N 71.
10. Przedstawienie huculskie // Czas. — 1911. — N 140. — 27 mar.
11. Głos Narodu. — 1911. — N 13. — 27 mar.
12. Nowa Reforma. — 1911. — N 141. — 28 mar.
13. Nowa Reforma. — 1911. — N 142. — 28 mar.
14. Rolicz. “Karpaccy górale” i oryginalni bohaterzy / Głos Narodu. — 1911. — N 74. — 31 mar.
15. Teatr Huculski w Krakowie // Nowości Ilustrowane. — 1911. — N 13. — 01 kwiec.
16. Шекерик-Доників П. Перший гуцульський театр... — С. 105.
17. Гуцульський театр // Діло. — 1911. — 3 квіт.
18. Шекерик-Доників П. Перший гуцульський театр... — С. 105.
19. Лист Дирекції поліції у Львові до Г. Хоткевича. — Державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України, архів Г. Хоткевича, інв. № 6706.